

*Полонка І. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
ПВНЗ «Буковинський університет»*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОКТРИНАЛЬНОГО ГЕНЕЗИСУ ТЕОРЕТИЧНОГО РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «ПРАВОВА ПОВЕДІНКА» В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ

Анотація. У статті висвітлено позиції білоруських учених щодо розуміння змісту категорій «поведінка», «правова поведінка», «правомірна поведінка» та «неправомірна поведінка». Досліджуються позитивні й негативні тенденції вивчення останніх у Республіці Білорусь і Україні. Визначено основні досягнення обох країн, що позитивно можуть вплинути на вдосконалення теорії права в цій галузі як із практичного, так і теоретичного погляду й в Україні, і в Республіці Білорусь.

Ключові слова: правова поведінка, поведінка, правомірна поведінка, неправомірна поведінка, зловживання правом.

Постановка проблеми. Процеси трансформації українського суспільства, започатковані проголошенням Україною незалежності, супроводжуються якісними змінами в усіх сферах життя. За останні десятиліття істотні зрушення відбулися, зокрема, й у вітчизняній теорії права, що закріплено в науковій літературі. Розробка достатньо обґрунтованої наукової концепції питання правової поведінки пов'язана з удосконаленням стану законності й правопорядку в державі, тому що саме правильне розуміння та застосування на практиці змісту правової поведінки формує необхідну правосвідомість громадян.

Вивчення більш ґрунтовного розуміння проблеми правової поведінки сучасної України вимагає застосування компаративного аналізу – порівняння вітчизняної правової бази дослідження правової поведінки із відповідними зарубіжними напрацюваннями. Це стосується як країн далекого зарубіжжя, так і пострадянських країн (Республіки Білорусь зокрема), які мають спільні з Україною досягнення в теорії права. Вищезазначене переконує в необхідності глибокого комплексного дослідження запропонованої теми.

Серед наявних розробок у галузі правової поведінки в Республіці Білорусь варто виділити роботи таких науковців: Л.А. Азарову, В.А. Сятковського, С.Г. Дробязко, В.С. Козлова, С.А. Калініна, В.А. Кучинського, Г.А. Василевича, С.Г. Василевича, І.Л. Вершок, А.Ю. Кадуріна й інших.

Метою статті є дослідження аспектів доктринального генезису теоретичного розуміння поняття «правова поведінка» в юридичній науці Республіки Білорусь.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі будь-якої суспільної структури завжди знаходиться особистість і, відповідно, її поведінка. Без особистості з високим рівнем правової самосвідомості й культури немає громадянського суспільства, а отже, і демократичної та правової держави. Тому необхідно визначити зміст і особливості правової поведінки індивідів, які сприяють формуванню активної життєвої позиції громадян у суспільстві.

Перш ніж розглядати явище «правова поведінка», необхідно зрозуміти сутність поняття «поведінка» загалом.

Наукові уявлення про людську поведінку отримали особливо швидкий розвиток на початку ХХ ст., з того часу, коли біхевіористи оголосили її предметом психологічної науки. Спочатку під поведінкою розуміли будь-які зовнішні спостережувані реакції (рухові, вегетативні, мовні), що функціонують за схемою «стимул – реакція» у відповідь на зовнішнє подразнення.

Сучасне розуміння поведінки виходить далеко за межі сукупності реакцій на зовнішній стимул. Загалом поведінку можна визначити як свідомо-вольові дії та вчинки, котрі включають розуміння їхнього соціального значення, утворюють відповідну діяльність, що спрямована на досягнення соціально-значущої мети й характеризується настанням певних наслідків [1, с. 62].

Білоруські науковці під час вивчення категорії «поведінка» зосередили свою увагу на наявних доробках радянських учених, які й заклали фундамент поняття «поведінка» в різних галузях науки.

Радянські автори (С.Ф. Анісімов, Г.Г. Акмамбетов, А.В. Головкин, В.В. Оксамитний, В.Н. Кудрявцев, А.А. Хамідов, В.Н. Шердаков, Ю.А. Шерковін) указували на соціальний характер людської поведінки, окрім того, розглядали її з погляду філософії та моралі, однак акцентували увагу й на ціннісному аспекті цієї категорії, який відображає юридичний зміст поведінки.

Уже за незалежності Республіки Білорусь зустрічаються поодинокі праці, що розкривають зміст цієї проблеми. Проте важко констатувати, що це не юридичне тлумачення явища поведінки, а соціальний або психологічний напрям вивчення.

Поведінка є формою діяльності, її зовнішньою стороною – указує І.В. Левицька, сучасна дослідниця Білорусії у сфері соціології. Саме діяльність, на думку вченої, надає сенс соціально опосередкованому вияву активності, яка задає соціальну спрямованість і визначеність поведінки [1, с. 130].

Серед наявних доробків у сучасній науці Білорусії виділяються наукові думки Л.А. Азарова, В.А. Сятковського, котрі з погляду психології охарактеризували поняття «поведінка». Отже, поведінка – це притаманна живим істотам взаємодія з навколишнім середовищем, опосередкована їхньою зовнішньою й внутрішньою активністю [3, с. 98]. Іншими словами, під поведінкою потрібно розуміти процес взаємодії особистості із середовищем, опосередкований її індивідуальними особливостями і внутрішньою активністю, що має форму переважно зовнішніх дій і вчинків.

Загалом можна вказати, що, на думку більшості вчених Білорусії, нормальною вважається поведінка, яка відповідає прийнятним у конкретному суспільстві правилам.

У свою чергу, будь-яка діяльність вимагає встановлення правил і норм, що дозволяють безпечно й ефективно здійснювати взаємозв'язок між суб'єктами незалежно від їхньої кількості. Одним із основних елементів такого зв'язку є правова поведінка. Підтвердженням цьому може слугувати культурно-правовий аналіз провідних країн, який виявив, що однією із норм, яка зумовлює ефективність функціонування соціально-економічної системи й не тільки її, а й усього суспільства загалом, є правова поведінка. Саме тому ця категорія стає об'єктом юридичної науки та вимагає дослідження з погляду як сутності, так і впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Білоруські вчені С.Г. Дробязко, В.С. Козлов явище як такої правової поведінки не розглядали, однак вони вивчали її різновиди: правомірну та неправомірну поведінку. Правомірна поведінка, на думку вчених, – це суспільне явище, корисне для суспільства, держави, організацій і громадян. Остання охоплює два різновиди: соціально-активну та звичну поведінку [4, с. 262]. Панування в суспільних відносинах правомірної поведінки характеризує суспільство як високоорганізовану, згуртовану єдністю дій, надзвичайно дисципліновану спільність людей, якій унаслідок цього виявляється під силу вирішення найбільш грандіозних завдань і задумів. Неправомірна поведінка розглядається як правопорушення.

На думку С.А. Калініна, саме правове просвітництво (правове виховання та правова освіта) формує стереотипи соціальної поведінки, у тому числі й правової, що вимагає побудови грамотної політики в правовій сфері [5, с. 140]. За допомогою правової просвіти громадяни отримують інформацію про національну правову систему, цінності, що захищаються правом, моделі правомірної й неправомірної поведінки, припустимі й неприпустимі способи вирішення соціальних конфліктів. Правопорушення вченим розглядається як порушення комплексу моральних та інших норм.

Ефективність права визначається рівнем відповідності соціальним домаганням і рівнем витрат на підтримку в суспільстві стереотипу правомірної поведінки, що може бути досягнуто тільки двома способами (їхньою комбінацією) – можливістю легального насильства за правопорушення або внутрішньою мотиваційною установкою на правомірну поведінку, відхилення від якої визнається порушенням світоглядних засад конкретного суспільства. У першому випадку формується поліцейська держава, у другому – зміст права пов'язується з моральними цінностями. Отже, основною проблемою правової просвіти є проблема цінностей, допустимих, рекомендованих і неприпустимих способів (моделей) їхнього захисту, а також формування моделі правомірної поведінки.

Українські вчені не стоять осторонь побудови білоруської незалежної держави та, відповідно, їхньої правової науки. Відомий український політолог О.О. Долженков на дисертаційному рівні вивчав трансформацію політичних систем України та Білорусі в порівняльній аспекті. Спільні проблеми розвитку суспільно-політичної демократизації в Україні та Білорусі пов'язуються з недостатньо усвідомленою потребою людей до самоорганізації, низкою факторів, які лежать у сфері політико-правової культури. Водночас специфічно білоруською проблемою постала політика чинної влади на одержавлення одних інститутів громадянського суспільства та маргіналізацію інших [6, с. 168].

Як для Білорусі, так і для України характерний серйозний негативний вплив на вищезгаданий процес:

- а) пасивність основної маси населення;
- б) адміністративний централізм;
- в) правовий нігілізм;
- г) наявність консолідованої номенклатури, яка інколи свідомо протидіє громадянській самоорганізації.

Наукові погляди А.Ф. Вишневецького, Н.А. Горбатюка, В.А. Кучинського вказують, що правова поведінка людини, як правомірна, так і протиправна, завжди має бути свідомою. Зазначаючи вплив права, дієздатний суб'єкт свідомо співвідносить із нормами права всі свої вчинки і, як висновок, або виконує їх розпорядження, або діє всупереч їм [7, с. 435].

Правомірна поведінка – це усвідомлена поведінка суб'єктів права, що відповідає правовим розпорядженням або не суперечить їм і забезпечується (гарантується, охороняється) юридичними засобами. Ученими також виділяються її види: соціально активна, конформістська, звична й маргінальна.

І.І. Котляр указує, що держава на законодавчому рівні захищає правомірну поведінку людини, але водночас і обмежує її вихід за межі дозволених свобод. Процес соціалізації передбачає наявність конкретного механізму впливу: механізм передання особистості програми правової поведінки й механізм сприйняття цієї програми.

І.І. Шматков, Т.А. Сафанова, Л.О. Остапишина досліджують різновиди правової поведінки, оминаючи зміст останньої. На їхню думку, правомірна поведінка – це усвідомлена поведінка суб'єктів права, що відповідає правовим розпорядженням або не суперечить їм. Неправомірні дії (правопорушення) діляться на правові проступки, які мають суспільно шкідливий характер, і злочин, що характеризується небезпечним характером [8, с. 90].

А.Л. Бочков, В.В. Янч зазначають, що держава декретує два основні види поведінки: правова (юридично значима) та юридично байдужа. Окрім цього, дослідники виділяють такі ознаки правової поведінки: 1) соціально значуща й типова, свідомо-вольова поведінка, що піддається як внутрішньому (з боку самого суб'єкта), так і зовнішньому (з боку органів і представників держави) контролю; 2) ця поведінка отримує державну оцінку й офіційне документальне закріплення в правових приписах, чітко й детально встановлює межі забороненого та дозволеного; 3) тягне юридичні наслідки.

Правомірна поведінка, на думку правників, – це така поведінка, яка, по-перше, відповідає інтересам суспільства й держави; по-друге, відповідає вимогам правових норм; по-третє, забезпечується державою.

А правопорушення (неправомірна поведінка) – вина, протиправна дія (бездіяльність) особи, що заподіює шкоду суспільству, державі або відповідним особам [9, с. 136].

Активно вивчає проблему особистості у праві, в тому числі й поведінку людини, хоча у побічно, В.В. Павлов. Учений зазначає, що правова поведінка – характерна свобода особистості, яка є ідеалом цілей права та дозволяє особистості самостійно визначати й керувати своїми діями. Людина сама будує собі життя, і в її силах і можливостях не діяти всупереч праву, а, навпаки, бути впевненою у його захищеності й правильності [10, с. 169].

Г.А. Василевич, С.Г. Василевич виділяють, окрім правомірної та неправомірної поведінки, ще зловживання правом як повноцінний різновид правової поведінки. Зловживання правом – це діяння суб'єкта у зв'язку з реалізацією його суб'єктивних прав, проте виходячи за межі його здійснення. На їхню думку, правова поведінка – це така поведінка, яка

відповідає приписам права й знаходиться в межах правового регулювання [11, с. 28]. Залежно від переважаючих мотивів, науковці виділяють соціально активну, конформістську та звичну поведінку. Наукова позиція останніх є досить категоричною, вони стверджують, що громадяни Білорусі є законослухняними, поодинокі існують винятки, коли їхні дії мають неправомірний характер.

І.Л. Вершок уже на навчальному рівні окремо виділяє главу в підручнику з теорії держави і права, де в розширеному вигляді описується правомірна й неправомірна поведінка. Окрім цього, окремим параграфом виділена правова поведінка та її ознаки, на що необхідно звернути увагу, тому що це новація в теорії права Республіки Білорусь. До 2014 р. в навчальних підручниках окремого дослідження правової поведінки не зустрічалося.

А.Ю. Кадурин продовжив пошуки своїх колег і вже на дисертаційному рівні розглянув різновид правової поведінки – зловживання правом. На його думку, останнє являє собою здійснення права, яке заподіює або має можливість заподіяти шкоду правам чи законним інтересам інших осіб і водночас істотно зазіхає на одну з моральних цінностей суспільства [12, с. 132]. Окрім зловживання правом, теоретик виділяє ще два різновиди правової поведінки, а саме: правомірна й неправомірна.

Висновки. Отже, розглянувши тенденцію дослідження явища правової поведінки в Республіці Білорусь, доцільно виділити позитивні аспекти.

На відміну від України, у законодавстві останньої чітко сформовані правові та організаційні основи діяльності щодо профілактики правопорушення, установлені на рівні спеціального нормативно-правового акта (Закон Республіки Білорусь «Про основи діяльності з профілактики правопорушень»), де зазначено всі необхідні умови, які потрібно застосувати для зменшення виявів неправомірної поведінки. Український законодавець, на жаль, зупинився тільки на проекті подібного закону.

Крім цього, на досить високому рівні проводиться виховання підростаючого покоління та молоді на засадах поваги й гідності, толерантності, гуманізму, миролюбності, цим самим залучаючи активних жителів Білорусії до формування та активного функціонування громадянського суспільства. В Україні правова освіта й виховання досить активно розглядаються в науковій літературі, однак ще не отримали потрібного та достатнього застосування на практиці.

Для об'єктивності варто виділити й негативні тенденції розвитку науки та практики у сфері правової поведінки Республіки Білорусь. Насамперед потрібно вказати на низький рівень використання засобів масової інформації, проте саме цей інститут має всі необхідні засоби, щоб доносити до людей межі їхньої можливої поведінки, інформувати про цінності й моделі правомірної та неправомірної поведінки. Тому для Республіки Білорусь необхідно організувати дозованість подання інформації, зумовлену віковими особливостями людини.

Наступним недоліком є досить низький рівень теоретичного дослідження категорії «правова поведінка» в науковому колі й навчальному процесі. Необхідно підвищити рівень вивчення явища правової поведінки та її моделей.

Стосовно подальших перспектив дослідження у сфері правової поведінки в Республіці Білорусь та Україні вважаємо, що доцільно розглянути саме зміст і поняття правової поведінки як юридичної категорії. Це пояснюється тим, що для

останніх характерна тенденція вивчення різновидів правової поведінки, оминаючи при цьому зміст і сутність самої категорії «правова поведінка».

Література:

1. Полонка І.А. Детермінація поняття поведінки: теоретико-правовий дискурс / І.А. Полонка // Наук. вісн. Херсонського держ. ун-ту. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 6-1. – Т. 1. – С. 58–62.
2. Левицкая И.В. Ценностное сдерживание девиантзации современного белорусского общества: Социологический анализ / И.В. Левицкая // Социология. – 2009. – № 3. – С. 120–134.
3. Азарова Л.А. Психология девиантного поведения : [учеб.-метод. комплекс] / Л.А. Азарова, В.А. Сятковский. – Минск : ГИУСТ БГУ, 2009. – 164 с.
4. Дробязко С.Г. Общая теория права : [учеб. пособ. для вузов] / С.Г. Дробязко, В.С. Козлов. – 2-е изд., исправл. и доп. – Мн. : Амалфея, 2007. – 367 с.
5. Калінін С.А. Формування моделі стійкої правомірної поведінки як необхідна умова розвитку соціальної правової держави / С.А. Калінін // Конституційний контроль та розвиток соціальної правової держави : матеріали Міжн. наук.-практ. конф. / Європейська комісія до демократії через право, Конст. Суд Респ. Білорусь. – Мінськ : ТОВ «Сметлок», 2004. – С. 139–141.
6. Долженков О.О. Україна – Білорусь: Досвід політичної трансформації : [монографія] / О.О. Долженков. – Одеса : Астропринт, 2003. – 264 с.
7. Вишневецький А.Ф. Загальна теорія держави і права : [підручник] / А.Ф. Вишневецький, Н.А. Горбатов, В.А. Кучинський ; за заг. ред. проф. В.А. Кучинського. – 2-е вид., перероб. і доп. – М. : Вид-во ділової та навч. літ.-ри, 2006. – 656 с.
8. Основы права : [курс лекций] / [И.И. Шматков и др.]. – Витебск : УО «ВГТУ», 2009. – 115 с.
9. Общая теория права : [курс лекций] / авт.– сост.: А.А. Бочков, В.В. Янч. – Витебск : ВГУ, 2011. – 267 с.
10. Павлов В. Особистість у праві в посткласичній перспективі: абрис концепції / В. Павлов // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 2. – С. 166–177.
11. Василевич Г.А. Правомерное поведение и злоупотребление правом / Г.А. Василевич, С.Г. Василевич // Вес. Нац. акад. наук. Беларуси. Серия «Гуманитарные науки». – 2013. – № 4. – С. 27–36.
12. Кадурин А.Ю. Злоупотребление правом: гражданско-правовой аспект / А.Ю. Кадурин. – Минск : Галіяфы, 2014. – 184 с.
13. Общая теория права : [пособие] / [В.А. Абрамович и др.]; под общ. ред. С.Г. Дробязко, С.А. Калинина. – Минск : БГУ ; издательство «Четыре четверти», 2014. – 416 с.
14. Об основах деятельности по профилактике правонарушений : Закон Республики Беларусь от 10 ноября 2008 года № 453-З [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.etalonline.by/text.aspx?RN=H10800453&hash=B35B01EB91EDC05935E431A77D2FA6BC>.
15. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология / В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 288 с.

Полонка И. А. Некоторые аспекты доктринального генезиса теоретического понимания категории «правовое поведение» в юридической науке Республики Беларусь

Аннотация. В статье освещены позиции белорусских ученых относительно понимания содержания категорий «поведение», «правовое поведение», «правомерное поведение» и «неправомерное поведение». Исследуются положительные и отрицательные тенденции изучения последних в Республике Беларусь и Украине. Определены основные достижения обеих стран, которые положительно могут повлиять на совершенствование теории права в данной области как с практической, так и теоретической точек зрения и Украины, и Республики Беларусь.

Ключевые слова: правовое поведение, поведение, правомерное поведение, неправомерное поведение, злоупотребление правом.

Polonka I. Doctrinal genesis aspects of theoretical understanding of “legal behavior” in legal science of the Republic of Belarus

Summary. A position of Belarus scientists about understanding the content of behavior, legal behavior, lawful behavior, unlawful behavior categories is illustrated. The positive and negative trends of studying of these categories in

the Republic of Belarus and Ukraine are analyzing. The main achievements of both countries, which can make a positive involve in improving the law theory in this legal branch in theoretical and practical view in Ukraine and Republic of Belarus are displayed.

Key words: legal behavior, behavior, lawful behavior, unlawful behavior, legal abuse.